

УДК 343.1

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

О. М. Дроздов,
адвокат, кандидат
юридичних наук, доцент,
докторант кафедри
кримінального процесу
національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

У статті проаналізовано роль та значення рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, судової практики у кримінальних справах Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у провадженні з перегляду судових рішень Верховним Судом України.

Ключові слова: перегляд судових рішень Верховним Судом України, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини, постанови Верховного Суду України, постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ

Реформи, що відбуваються останнім часом в Україні, спроби побудови громадянського суспільства, формування правової держави, активне залучення України до міжнародних процесів, з одного боку, зумовлюють формування нової системи цінностей, а з іншого боку, необхідність кардинального перетворення різних інститутів правової системи і, зокрема, кримінально-процесуального законодавства. Перетворення у сфері кримінального судочинства мають відповідати вимогам Конституції України, згідно з якими людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3), світовим стандартам у сфері захисту прав особи, нарешті, повинні мати фундаментальну аксіологічну основу, що забезпечує ефективність кримінально-процесуального регулювання.

В цьому контексті на ретельний аналіз заслуговують положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р., яким процесуальні кодекси, а отже, і Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК), було доповнено новою стадією: перегляд судових рішень Верховним Судом України (далі – ВСУ). Цей нормотворчий крок став поштовхом до проведення відповідних наукових дискусій у різних галузях процесуального права. Так, наприклад, Д. Луспеник та О. Ткачук у своїй роботі здійснили досить докладний аналіз проблемних питань практики застосування норм ЦПК, що регулюють перегляд судових рішень ВСУ, які виявлені під час розгляду справ, та запропонували шляхи розв'язання таких проблем [1, 370–381]. Проте ґрунтовні дослідження стадії перегляду судових рішень у кримінальних справах ВСУ дотепер відсутні.

Конституційний Суд України у рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого та прокурора зауважив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (абз. 10 п. 9 мотивувальної частини). Відтак і перегляд судових рішень ВСУ, як стадія кримінального судочинства, повинна відповідати вимогам справедливості та забезпечувати ефективне поновлення в правах. В Новітньому філософському словнику під аксіологією (грец. *axia* – цінність, логотипи – слово, вчення) пропонують розуміти філософську дисципліну, що займається дослідженням цінностей як змістотворних підстав людського буття, які задають спрямованість і вмотивованість людського життя, діяльності та конкретних діянь і вчинків [2].

Як слушно зазначає І. Смирнова, цілком закономірним і настільки ж своєчасним є звернення дослідників до ціннісних основ права, і особливо кримінально-процесуального права, що продиктовано, зокрема, неефективністю правового регулювання кримінально-процесуальних відносин [3, 3]. Нині правова ситуація в Україні, як видається, характеризується критичним зниженням довіри населення до судової влади та до органів кримінального провадження. Водночас і Парламентська Асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) в своїй Резолюції № 1862 (2012) «Функціонування демократичних інститутів в Україні» від 26 січня

2012 р. (далі – Резолюція № 1862) констатувала наявність системних проблем судової системи України. Ці проблеми, на думку ПАРЄ, не є чимось новим і вже давно викликають занепокоєння, будучи пов'язаними, серед іншого, з відсутністю незалежності судової системи, надмірним застосуванням і тривалістю попереднього ув'язнення, відсутністю рівності сторін обвинувачення і захисту в судових процесах, а також неадекватною юридичною аргументацією обвинувачення і судів в офіційних документах і рішеннях (п. 5). У п. 8 Резолюції № 1862 ПАРЄ з тривогою звертає увагу на упередженість на користь звинувачення, властиву всій судовій системі України та закликає владу подбати про те, щоб за Кримінально-процесуальним кодексом в законі і на практиці гарантувалася рівність сторін обвинувачення і захисту, щоб Кримінально-процесуальний кодекс чітко передбачав надання стороні захисту копій матеріалів справи, а також достатнього часу, під контролем судді, для ознайомлення з ними [4]. Тому саме за допомогою аксіологічного підходу спробуємо проаналізувати нормативний зміст стадії кримінального процесу: перегляду судових рішень ВСУ¹.

Перш за все зауважимо, що кримінальне судочинство є соціально цінним тому, що призначене охороняти права та свободи особи. За Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Як стверджує Р. Алексі, права людини, як один з видів прав, мають п'ять ознак. Вони є універсальними (їх носієм є будь-яка людина), фундаментальними (права людини захищають не всі існуючі джерела та умови благополуччя, а лише основні здібності, інтереси та потреби), є абстрактними та моральними за змістом та мають пріоритет над всіма іншими правовими нормами [5, 23–24]. Саме ці вихідні засади обумовлюють аксіологічну складову шляхів розв'язання проблем нормативного регулювання стадії перегляду судових рішень ВСУ.

Забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (абз. 4 пп. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 р. № 22-рп/2004 у справі про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України»). Європейський суд з прав людини (далі – Євросуд) в рішенні від 10 липня 1984 р. у справі «Гінчо проти Португа-

лії» передбачив, що держави – учасниці Ради Європи зобов'язані організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити додержання положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та вимог щодо судового розгляду упродовж розумного строку.

Згідно з наведеним конституційним приписом завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК). У зв'язку з цим певний науковий і практичний інтерес становлять визначені І. Смирновою підходи до розмежування категорій «охорона» та «захист». Адже охорона і захист – це різні аспекти забезпечення прав особи. І охорона, і захист спрямовані на недопущення правових порушень, але охорона – це діяльність превентивна, орієнтована на майбутнє, а захист – дії, що здійснюються за наявності конкретного правопорушення і спрямовані на відновлення порушеного права [3, 25]. Тому слід встановити, чи повною мірою можуть бути виконані завдання кримінального судочинства, зокрема щодо захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, на стадії перегляду судових рішень ВСУ. В цьому контексті є сенс поширити на кримінальне судочинство висновок науковця у сфері цивільного судочинства К. Гусарова про те, що метою цього виду провадження є дотримання Україною вимог єдності судової практики та міжнародних зобов'язань держави [6, 916].

Завдання кримінального судочинства за своєю суттю виступають певним нормативним індикатором соціальної цінності кримінального судочинства. На думку І. Смирнової, систему індикаторів соціальної цінності кримінального судочинства створюють три самостійних критерії: нормативний критерій у вигляді законодавчого закріплення призначення кримінального судочинства; регулятивний критерій, що виявляється в оцінці відповідності кримінально-процесуальної політики призначенням кримінального судочинства; об'єктивований критерій, що виявляється в громадській думці щодо порядку і результатів кримінально-процесуальної діяльності [3, 23]. Досліджуючи нормативний зміст призначення кримінального судочинства російський процесуаліст Д. Арабулі зазначає, що держава визначає для себе ті зобов'язання, які їй необхідно виконати стосовно сфери кримінального судочинства. Але вказувати на виконання цих зобов'язань буде підпорядкування дій і рішень дізнавача, слідчого, прокурора, суду передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку [7, 37]. Відтак,

¹ Автор цієї статті вже звертав увагу на проблеми перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України. Див.: До проблеми перегляду судових рішень на підставі встановлення Комітетом з прав людини ООН порушення Україною міжнародних зобов'язань // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 11–18.

на нашу думку, виходячи із сучасних реалій кримінального судочинства України, нормативним критерієм є якість законодавчого закріплення завдань кримінального судочинства з урахуванням повноти реалізації таких завдань в окремих видах кримінального провадження. Таким чином, слід провести докладний аналіз положень статті перегляду судових рішень ВСУ з огляду на виконання завдань кримінального судочинства на різних етапах цієї статті.

Кримінальний процес виступає дієвим інструментом політичної влади (причому не лише внутрішньої, а й зовнішньої політики держави), що знаходить свій прояв і в ході перегляду судових рішень ВСУ. Виходячи з норм національного права та міжнародного публічного права, недостатнім є саме тільки зазначення у Конституції України того, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Необхідно запровадити у кримінально-процесуальному законодавстві відповідні механізми забезпечення реалізації міжнародних угод. Яскравим прикладом спроби забезпечити виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) є провадження щодо перегляду судових рішень ВСУ. Тому має рацію Т. Комарова, стверджуючи, що через важливість Конвенції та діяльності Євросуду для правових систем держав – учасниць Ради Європи майже всі держави закріпили в національних нормативних актах обов'язок тлумачити внутрішнє законодавство в світлі Конвенції. Це має приводити до гармонізації національних стандартів прав людини з європейськими [98, 1130].

Водночас перегляд судових рішень ВСУ має забезпечувати право на доступ до суду з огляду на належну судову процедуру. Тут слід зробити загальні застереження, виходячи з практики Євросуду. У своєму рішенні від 21 грудня 2010 р. по справі «Перетяка та Шереметьєв проти України» Євросуд вказав, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеному за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

В наведеному контексті слухними є зауваження Н. Сакари, що елементом належної судової процедури є група вимог (належне сповіщення та слухання, взяття до уваги доказів, отриманих лише законним шляхом, обґрунтованість рішення) [9, 133–134]. Також розкриваючи зміст конституційного права на судовий захист з огляду на ст. 6 Конвенції, Протоколу № 7 до неї, прецедентну практику Євросуду щодо тлумачення цих по-

ложень і з урахуванням доктринальних підходів до змісту права на судовий захист, О. Шило констатує його складний поліструктурний характер, до якого включає, зокрема, таке право, як право на справедливую судову процедуру, тобто гласний, компетентний розгляд справи безстороннім судом у розумний строк з дотриманням принципу змагальності [10, 13].

Частиною 5 ст. 400-20 КПК встановлено, що особа, яка подала заяву до ВСУ, та особи, що приєдналися до неї, у разі їх прибуття у судові засідання мають право надати пояснення по суті заявлених вимог. Якщо такі заяви подали обидві сторони, першою дає пояснення сторона обвинувачення. Для з'ясування сутності норми кримінального закону, яка неоднаково застосована, можуть заслуховуватися пояснення представників органів державної влади. Отже, КПК передбачено змагальну процедуру розгляду справи у ВСУ, яка, наголошуємо, повинна враховувати вищенаведені Рекомендації № 1862 щодо рівності сторін обвинувачення і захисту та відповідати вимогам наведеного міжнародного акта і практиці Євросуду. Наприклад, слід врахувати правові положення, викладені у рішенні Євросуду від 8 листопада 2005 р. по справі «Стрижак проти України». У п. 40 рішення зазначається, що заходиповідомлення у справі повинні бути достатньою мірою забезпечені таким чином, щоб не позбавляти заявника можливості надати свої аргументи під час публічного слухання справи.

Конституційний Суд України (далі – КСУ) у рішенні по справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України № 17-рп/2011 від 13 грудня 2011 р. також виходить з того, що учасники процесу повинні бути проінформовані про час і місце проведення судового засідання, тому що це є гарантією права особи на судовий захист (пп. 6.4 мотивувальної частини). У зв'язку з цим слід передбачити в КПК право ВСУ відкласти розгляд справи у разі, якщо відсутні докази належного повідомлення учасників процесу або суду стало відомо про поважність причин їхньої неявки.

Крім того, Євросуд у рішенні від 20 травня 2010 р. по справі «Пелевін проти України» констатував порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що судові засідання у Верховному Суді України щодо розгляду касаційної скарги було проведено за відсутності заявника, але в присутності прокурора та потерпілого у кримінальній справі (п. 30). З цього приводу на критику заслуговують положення чинного КПК і проекту КПК № 9700 щодо перегляду судових рішень ВСУ в

контексті забезпечення права на захист. Адже відповідно до п. 3 ст. 6 Конвенції кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Таким чином в наведеному виді кримінального провадження слід передбачити як можливість безпосередньої участі обвинуваченого, так і його захисника з відповідним комплексом процесуальних прав. Наприклад, у рішенні по справі «Ананьев проти Росії» Євросуд визнав порушення п.п. 1 і 3 ст. 6 Конвенції у зв'язку з порушенням принципу справедливості кримінального процесу, оскільки не було забезпечено кваліфіковану юридичну допомогу заявникові при розгляді касаційної скарги по його кримінальній справі. Крім того, у наведеному рішенні Євросуд дійшов висновку, що на етапі касаційного розгляду справи «... Юридична допомога адвоката була необхідною, оскільки адвокат міг би ефективно звернути увагу суду касаційної інстанції на будь-який суттєвий аргумент на користь заявника, який міг вплинути на рішення суду» [11].

Щодо кримінально-процесуальної політики як індикатора соціальної цінності, то перш за все вона повинна прагнути до стабільності і безпеки суспільства, а не тільки дотримуватися *de jure* домінування приватних інтересів, а також не мати епізодичного характеру часткового пом'якшення кримінальної відповідальності. Зокрема, найчастіше більш детальна регламентація процесуальної форми обумовлена як ідеями захисту прав особи, так і забезпеченням «працюючого» механізму провадження у кримінальних справах. Вочевидь деталізація регламентації кримінально-процесуальної форми є прерогативою законодавця. Прикладом пошуку оптимальної процесуальної форми з боку законодавця може слугувати Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» № 3932-VI від 20 жовтня 2011 р. Цим Законом ст. 400-18 КПК доповнено частиною 4 такого змісту: «Якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження з підстави, передбаченої пунктом 2 ч. 1 ст. 400-12 цього Кодексу, буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі та вирішує питання про необхідність витребування справи. Розгляд такої справи здійснюється колегією у складі п'яти суддів Ви-

шого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку». Однак виникають питання щодо правомірності обмеження законодавцем права ВСУ приймати загальнообов'язкові рішення не однакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права та, що саме слід розуміти під нормами процесуального права.

Крім того, дієвим чинником конкретизації процесуальної форми можуть виступати і вищі судові установи. Наприклад, з метою забезпечення однакового і правильного застосування ст.ст. 400-11–400-18 КПК відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) 23 грудня 2011 р. прийнято постанову № 15 «Про судову практику застосування статей 400-11–400-18 Кримінально-процесуального кодексу України» (далі – Постанова Пленуму ВССУ № 15). Однак безпосереднім суб'єктом формування кримінально-процесуальної політики може і повинен виступати перш за все законодавець.

Водночас слід визнати, що *de facto* Конституційний Суд України активно бере участь у формуванні кримінально-процесуальної політики. В сучасних умовах більшої соціальної цінності кримінальному судочинству додають не тільки рішення КСУ щодо визнання неконституційними окремих положень кримінально-процесуального закону, а й ті, якими підтверджено конституційність відповідних норм КПК. Наприклад, рішенням КСУ № 17-рп/2011 від 13 грудня 2011 р. підтверджено конституційність положення ст. 400-18 КПК, якими передбачено підстави і порядок вирішення питання про допуск ВССУ справи до її провадження у ВСУ.

Розглядаючи докладніше питання регуляторів соціальної цінності стадії перегляду судових рішень у кримінальних справах ВСУ, слід визнати правильним висновок І. Смирнкової, що кримінальний процес як соціальний феномен неминуче передбачає наявність цілісної системи соціальної регуляції. Необхідність забезпечення безпеки життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також їх балансу зумовлює потребу застосування як регулюючих механізмів, так і елементів саморегуляції. Перш за все забезпечення соціальної цінності кримінального судочинства можливе шляхом формулювання нової кримінально-процесуальної стратегії. Оскільки ці повноваження належать до виключного відання законодавчої гілки влади, її слід віднести до самостійного державно-правового регулятора соціальної цінності кримінального судочинства. Крім того, систему стримувань і противаг трьох гілок влади слід визнати комплементарним регу-

лятором соціальної цінності кримінального процесу [3, 23].

Конституційний Суд України, відображаючи у правових позиціях певні законотворчі орієнтири, сприяє втіленню в правозастосовній судовій практиці провадження з перегляду судових рішень ВСУ норм міжнародного права у сфері прав людини; впровадженню на цій стадії дії системи принципів кримінального процесу та розвитку змагальних засад; конкретизації права на захист; встановленню в цьому виді провадження балансу публічних і приватних інтересів. Таким чином, за влучним висловом І. Смирнової, Конституційний Суд прискорює процес адаптації ціннісних орієнтирів, закріплених в Конституції у національній правозастосовній практиці, виконуючи адаптивну соціальну функцію [3, 32]. Незважаючи на настільки вагомий внесок КСУ у розв'язання проблеми фактичної реалізації прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства, законодавець не завжди оперативно, часто вибірково підходить до приведення чинного законодавства у відповідність із правовими позиціями органу конституційної юрисдикції. З огляду на це слід скористатися позитивним законодавчим досвідом Російської Федерації (ст. 413 КПК РФ) та встановити у КПК, що підставою для перегляду судових рішень Верховним Судом України є визнання Конституційним Судом України неконституційною норми закону, що була застосована судом (у тому числі і ВСУ).

Дослідження правової природи рішень Верховного Суду України у кримінальних справах слід здійснювати, виходячи зі змісту правового статусу цього найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції. Не заглиблюючись у наукову дискусію та з деякими зауваженнями, погодимось з досить обґрунтованою та розгорнутою характеристикою правового статусу ВСУ, запропованою С. Штеликом. Отже, правовий статус ВСУ повинен визначатися тим, що: 1) він має бути судом найвищої інстанції з усіх категорій справ із можливістю самостійного допуску найбільш важливих із них для спрямування судової практики; 2) він повинен мати повноваження з перегляду будь-якої справи, розгляд якої закінчений у судах загальної юрисдикції, з огляду на її складність або важливе значення для суспільства; 3) він має виконувати конституційно передбачені повноваження; 4) як єдиний орган судової влади, що має право конституційного подання, він повинен звертатися до КСУ щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України; 5) постанови Пленуму ВСУ повинні мати обов'язковий характер для всіх суб'єктів правозастосування; 6) він повинен гарантувати можливість перегляду справ у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, між-

народних зобов'язань при вирішенні конкретної справи судом [12, 15]. Викладемо окремі міркування щодо наведених принципів. По-перше, загалом слід вітати доктринальний підхід щодо наділення ВСУ правом переглядати будь-яку справу з огляду на її складність або важливе значення для суспільства. Втім, запропоноване є скоріше певним ідеалом, правовим орієнтиром, який досить важко вкласти в «прокрустове ложе» відповідної кримінально-процесуальної процедури. Оскільки, якщо створений законодавцем нормативний механізм буде неякісним, це призведе, з одного боку, до надмірного розширення дискреційних повноважень ВСУ та наявності у ВСУ можливості зловживати своїми процесуальними правами, а з іншого – до порушення правової визначеності та усталеності судових рішень, що завжди тягне за собою порушення фундаментальних прав особи.

Дискусійним є твердження, що постанови Пленуму ВСУ дійсно повинні мати обов'язковий характер для всіх суб'єктів правозастосування. Наразі постає питання щодо змісту таких постанов. Пленум ВСУ, на відміну від Пленуму ВССУ, не наділений правом за результатами узагальнення судової практики давати роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції (ст. 36 Закону «Про судоустрій і статус судів»). Водночас рішення ВСУ, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, і без того вже є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України (ст. 400-25 КПК). Крім того, до повноважень Пленуму ВСУ Законом «Про судоустрій і статус судів» віднесено надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України (ст. 45). За існуючої концепції здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову навряд чи є сенс наполягати на обов'язковості таких постанов Пленуму ВСУ для Верховної Ради України.

Згідно зі ст. 400-25 («Обов'язковість судових рішень Верховного Суду України») рішення ВСУ, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Рішення ВСУ, прийняті за

результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених ст. 400-12 КПК, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті ВСУ не пізніше як через десять днів з дня їх прийняття. Аналіз аналогічних положень інших процесуальних кодексів дає змогу встановити певні істотні розбіжності. Подібне законодавче рішення у сфері господарського судочинства дало підстави В. Барбарі та О. Перепаді стверджувати, що цією нормою фактично закладено конструкцію правотворчої діяльності ВСУ, внаслідок якої його рішення щодо застосування норм матеріального права набувають ознак джерела права через їх загальнообов'язковість. Отже, ВСУ покликаний виконувати складні завдання у сфері матеріального права, щодо яких суди нижчих інстанцій не давали однакових і однозначних відповідей. Залучення провідних науковців (членів Науково-консультативної ради при ВСУ) до формування позицій найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції щодо розгляду справ свідчить і про важливість цих рішень для доктрини вітчизняного права [13, 28].

Мають рацію і автори досить ґрунтовної праці, а саме, Коментаря КПК, коли стверджують, що відповідно до ст. 400-25 в Україні діє національний прецедент у формі постанов ВСУ. Разом з тим вони висловлюють і деякі неточні твердження, що саме судово-правова реформа в Україні у зв'язку з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заклала основу для розвитку прецедентного права в нашій державі та уперше на законодавчому рівні закріплено положення про те, що суб'єкти владних повноважень та суди не зможуть ігнорувати правові позиції, сформульовані ВСУ [14, 847].

По-перше, нормативні основи для розвитку прецедентного права в Україні закладено ще в нормах Конституції України (зокрема в ст. 8 щодо верховенства права та ст. 9 щодо визнання чинних міжнародних договорів України частиною національного законодавства), прийнятої у 1996 р., у відповідних рішеннях КСУ (в яких, зокрема, розкрито зміст принципу верховенства права) та низці законів (зокрема Закон України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»), які набули чинності значно раніше, ніж закон «Про судоустрій та статус суддів». По-друге, в КПК не закріплено положення про те, що суб'єкти владних повноважень та суди не можуть ігнорувати правові позиції ВСУ. По-третє, згадувані постанови ВСУ містять висновок про правильне застосування норми кримінального закону щодо суспільно небезпечного діяння та обґрунтування помилковості висновків суду касаційної інстанції з цього питання (ст. 400-22 КПК), а не правові позиції.

Дійсно, якщо Верховний Суд України встано-

вить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК, є незаконним, він скасовує його повністю або частково і приймає нове судові рішення, яке має містити висновок про правильне застосування норми кримінального закону щодо суспільно небезпечного діяння та обґрунтування помилковості висновків суду касаційної інстанції з цього питання. Аналіз практики Верховного Суду України дає підстави стверджувати, що у зазначених постановках Верховний Суд завжди формулює висновок про правильне застосування норми кримінального закону щодо суспільно небезпечного діяння, який має визначальне значення для подальшої уніфікації судової практики. Так, наприклад, у своїй постанові по справі № 5-25кс11 від 21 листопада 2011 р. [15] Верховний Суд сформулював у мотивувальній частині свого рішення досить важливий для подальшої правозастосовної практики висновок, що при застосуванні норм кримінального закону з однорідними рівноправними видами покарань, суд, відповідно до положень ст. 62 Конституції України, має глумачити сумнів щодо можливості призначення додаткового покарання на користь особи засудженого.

Водночас ненадання сили прецеденту рішенням ВСУ, прийнятим за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, є принаймні необґрунтованим та перешкоджає ефективному функціонуванню такого загального процесуального інституту, як прецедентний характер рішень ВСУ. Адже ВСУ має право скасувати оскаржуване рішення повністю або частково і прийняти нове судові рішення.

Постанова ВСУ про задоволення заяви має бути вмотивованою (ст. 400-22 КПК), прикладом чого може слугувати постанова Верховного Суду України від 5 грудня 2011 р. по справі № 5-6кс11, прийнята за наявності підстави, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 400-12 КПК. Виходячи зі змісту цієї постанови, рішенням Євросуду в справі «ОСОБА_1 проти України» від 18 грудня 2008 р., яке набуло статусу остаточного 18 березня 2009 р. [16], констатовано порушення судами першої і касаційної інстанцій при розгляді кримінальної справи щодо ОСОБИ_1 п. 1 ст. 6 Конвенції, яке полягало в тому, що права захисту були обмежені настільки, що це підриває справедливість процесу в цілому. Крім досить розгорнутого аналізу положень наведеного рішення Євросуду, Верховний Суд, з урахуванням обставин справи, сформулював і власні висновки, що суди також належним чином не перевірили твердження ОСОБИ_7 про те, що вона дала показання внаслідок застосування до неї незаконних методів слідства з боку працівників правоохоронних органів. Крім того, зауважив

Верховний Суд, суд першої інстанції не дав жодної оцінки скаргам ОСОБИ_1 та ОСОБИ_7 щодо застосування органами дізнання та досудового слідства незаконних методів.

Відтак у КПК слід передбачити, якщо Верховний Суд України встановить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 400-12 КПК, є незаконним, він скасовує його повністю або частково і приймає нове судові рішення, яке може містити висновок про правильне застосування відповідної норми закону або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення. У зв'язку з цим рішення Верховного Суду України є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України.

Такий підхід, крім іншого, сприятиме і повному виконанню рішень Євросуду, які, на думку О. Константного, мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні [17, 34]. Адже під виконанням рішень Євросуду слід розуміти не лише виплату відшкодування, а також вжиття державою додаткових заходів індивідуального характеру, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Євросуду, а й заходів загального характеру², спрямованих на усунення підстави для надходження до Євросуду аналогічних заяв проти України у майбутньому [18]³. Таким чином, застосування Верховним Судом України практики Євросуду сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює

² Відповідно до ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні Євросуду системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень.

³ Рішення Євросуду вважається виконаним після винесення Комітетом міністрів Ради Європи (орган Ради Європи, який здійснює нагляд за виконанням рішень Європейського суду державами-відповідачами) відповідного рішення. Таке рішення виноситься на засіданні Комітету міністрів після надання державою інформації про вжиття всіх належних заходів індивідуального та загального характеру на виконання відповідного рішення. Також зазначимо, що у 2010 та 2011 рр. на виконання рішень Європейського суду по суті скарг з державного бюджету було сплачено 29 174 853,54 грн та 25 021 734,79 грн відповідно.

довіру громадян до судів [17, 36].

Поза тим, положення ст.ст. 360-7 Цивільного процесуального кодексу України, 244-2 Кодексу адміністративного судочинства України, 111-28 Господарського процесуального кодексу України містять норми, згідно з якими суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішеннями ВСУ. Вочевидь, задля підвищення ефективності реалізації прецедентних рішень ВСУ у кримінальному судочинстві в КПК слід встановити, що суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішеннями ВСУ у кримінальних справах. Зрозуміло, що така вимога має бути звернута до майбутньої правозастосовної діяльності судів. Водночас слід погодитися з Т. Соловйовою, що, встановивши обов'язок реалізовувати акти ВСУ нижчестоящими судами, необхідно ввести суворо визначену відповідальність за дії (бездіяльність), що перешкоджають приведенню в дію акта ВСУ нижчестоящими судами [19, 78].

Пленум ВССУ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального закону з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції та за результатами узагальнення дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції (ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Крім того, в постановках Пленуму ВССУ може звертатися увага на окремі недоліки кримінально-процесуального законодавства. Так, наприклад, у Постанові Пленуму ВССУ № 15 йдеться про те, що попередня участь суддів у постановленні ухвали про відмову в допуску не є перешкодою для їх участі у розгляді повторного звернення заявника. Водночас участь суддів, які ухвалили судові рішення, про перегляд якого порушує питання заявник (ч. 1 ст. 400-18 КПК), є недопустимою. Такої заборони немає щодо судового рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК (п. 14). Втім, спірним виглядає право судді, який брав участь в ухваленні судового рішення на яке здійснюється посилання на підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК у судовому розгляді ВССУ щодо вирішення питання про допуск справи до провадження у ВСУ, оскільки такі обставини викликають сумнів в його об'єктивності.

Стосовно ролі та значення рішень Євросуду у стадії перегляду судових рішень ВСУ необхідно вказати, що рішення Євросуду виконують такі функції. Перш за все вони виступають важливим чинником щодо інтеграції України в європейський правовий простір. По-друге, практика Євросуду слугує провідником в кримінально-процесуальне законодавство України ідеї «верховенства права» та формування правотворчої та пра-

возастосовної практики виходячи з доктрини природного права. С. Шевчук переконаний, що можна стверджувати, що принцип верховенства права є ілюзорним в тій країні, де держава не забезпечує повною мірою право на доступ до суду, в якому людина буде захищати свої права, де відсутні гарантії права на справедливий суд, починаючи від права на доступ до суду, його неупередженості та незалежності, справедливості та належної обґрунтованості його рішень і належного їх виконання [21].

Як зазначає С. Головатий, лише доктрина природного права (котра ґрунтується на тому, що права людини і основоположні свободи – це не надані державою своїм громадянам права у вигляді створених нею норм права, котрі містяться у законах держави, а що це природні права, властивості людини від природи і які належать їй як творінню природи, а не як члену суспільства, і тому вони є невідчужуваними; а також є джерелом розуміння того, що конституція – це не «основний закон держави», а суспільний договір у вигляді основоположного акта, котрий становить єдино можливу легітимність самої держави як наслідкового інституту установчої влади народу) дає відповіді на всі запитання щодо практичної значущості та дієвості того юридичного принципу, який, пройшовши тривалий процес формування на основі дайсієвого⁴ поняття «*the rule of law*», набув загально визнаного сучасного змісту [20, 164].

Розвиваючи ідею «*the rule of law*», С. Шевчук зазначає, що принцип верховенства права у правовій системі завжди відповідає за справедливість, особливо у сфері правозастосування (правосуддя), оскільки метою правового регулювання у суспільстві є досягнення справедливості не тільки абстрактно, а й з урахуванням конкретних життєвих обставин. Іноді гарантувати цю справедливість неможливо лише шляхом застосування формальних правових приписів (норм права), оскільки посилений режим законності (так звана диктатура закону) завжди веде до встановлення авторитарного режиму. Отже, застосування принципу верховенства права відбувається у тих випадках, коли необхідно відійти від вузького розуміння вимог формального нормативного припису з метою захисту справедливості або прийняти рішення всупереч цим вимогам [21, 175–176].

⁴ Термін «*the rule of law*» вперше був застосований в англійській правничій мові ще у середині XVII ст. Визначення принципу верховенства права («*the rule of law*») було вперше запропоноване англійським вченим та політичним діячем Д. Гаррінгтоном у 1656 р. як правління законів, а не людей, що є інтерпретацією аналогічної думки Аристотеля про те, що держава, яка керується законами, є вищою за державу, яка керується людьми. Активний вжиток цього терміна та його узвичаєння цілком виправдано пов'язують з ім'ям одного з найвидатніших теоретиків англійського конституційного права, професора Оксфордського університету Альберта Вен Дайсі.

Досліджуючи ознаки, у яких знаходить свій прояв найвища юридична сила конституції С. Шевчук констатує, що залишається ще не вирішеним питання узгодження проектів нормативно-правових актів з усталеним прецедентним правом Євросуду щодо тлумачення тих норм про права та свободи, які є схожими з конституційними нормами [21, 184]. Не заперечуючи в цілому впливовість рішень Євросуду на законопроектну діяльність та підкреслюючи самодостатність Євроконвенції, зауважимо, що у сфері кримінального судочинства доцільно проекти нормативно-правових актів, які містять кримінально-процесуальні положення, узгоджувати з усталеним прецедентним правом Євросуду щодо тлумачення норм про права та свободи людини і громадянина. Не є винятком з наведеного правила і Проект КПК № 9700, принаймні з огляду на стадію перегляду судових рішень ВСУ.

Більше того, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Отже, це означає, що практика Євросуду має насамперед юридичне значення та є безпосереднім регулятором суспільних відносин. Крім того, для її належної реалізації не потрібно очікувати прийняття інших нормативно-правових актів, а органи судової влади не можуть відмовитись від їх застосування з посиланням на необхідність прийняття якихось додаткових «конкретизуючих» норм законів. У наведеному випадку доцільно провести аналогію положень Євроконвенції та практики Євросуду з нормами Конституції, які є нормами прямої дії. Як зазначається в п. 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 р. у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Також при тлумаченні ч. 1 ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» Конституційний Суд України у п. 4 мотивувальної частини рішення № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 р. у справі про право на правову допомогу зазначив, що це є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8 Конституції), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Тому ще раз підкреслюємо висновок про те, що надійним орієнтиром у процесі належного застосування і тлумачення принципу верховенства права в сфері кримінального судочинства на стадії перегляду судових рішень ВСУ повинна слугувати практика Євросуду.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Луспеник Д., Ткачук О. Пересмотр судебных решений Верховным Судом Украины: проблемные вопросы правоприменения / Право Украины. – 2011. – № 9-10. – С. 370-381.
2. Новейший философский словарь. 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/55/АКСИОЛОГИЯ
3. Смирнова И. Г. Социальная ценность российского уголовного судопроизводства : автореф. ... докт. юрид. наук. / И. Г. Смирнова. – Томск. – 2012. – 19 с.
4. Parliamentary Assembly. Resolution 1862 (2012) “The functioning of democratic institutions in Ukraine” on 26 January 2012 (8th Sitting) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta12/ERES1862.htm>
5. Алекси Р. Существование прав человека // Правоведение. – 2011. – № 4 (297). – С. 21 – 31.
6. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень Верховним Судом України // Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
7. Арабули Д. Т. Защита личности – приоритет уголовного судопроизводства // Российская юстиция. – 2011. – № 11. – 36-37 с.
8. Комарова Т. В. Конвенційний механізм захисту прав людини Європейським судом з прав людини // Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
9. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Н. Ю. Сакара. – Х. : Право, 2010. – 256 с.
10. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / О. Г. Шило. – Харків, 2011. – 38 с.
11. Извлечение из постановления Европейского суда по правам человека по делу “Ананьев против России” от 30 июля 2009 г. // Обзор судебной практики Верховного Суда Российской Федерации за третий квартал 2011 г., утвержден Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 7 декабря 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vsrfr.ru/Show_pdf.php?Id=7537.
12. Штелик С. П. Організаційно-правові аспекти інстанційної побудови системи судів загальної юрисдикції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. П. Штелик. – К., 2012. – 19 с.
13. Аналіз підстав відмови Верховним Судом України в задоволенні заяви про перегляд судових рішень господарських судів після допуску Вищим господарським судом України справи до провадження // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 26-28.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. – Вид. 4-ге, допов. та перероб. / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : Одиссей, 2011. – 976 с.
15. Постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2011 р. по справі № 5-25кс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scourt.gov.ua>
16. Постанова Верховного Суду України від 5 грудня 2011 р. по справі № 5-6кс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scourt.gov.ua>
17. Константи́ний О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 33-36.
18. Інформація Міністерства юстиції України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у 2010-2011 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minjust.gov.ua/0/38823>
19. Соловьева Т. В. Постановления Верховного Суда РФ, Конституционного Суда РФ и Европейского Суда по правам человека в сфере гражданского судопроизводства и порядок их реализации : монография / под ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Исаенковой. – М. : Статут, 2011. – 240.
20. Головатий С. Тріада Європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу // Право України. – 2011. – № 5. – С. 164.
21. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України. – 2011. – № 5. – С. 174-186.

Дроздов А. М. Аксиологический подход к пересмотру судебных решений по уголовным делам Верховным Судом Украины

В статье проанализированы роль и значение решений Конституционного Суда Украины, Европейского суда по правам человека, судебной практики по уголовным делам Верховного Суда Украины и Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел в процедуре пересмотра судебных решений Верховным Судом Украины.

Ключевые слова: пересмотр судебных решений Верховным Судом Украины, решения Конституционного Суда Украины, решения Европейского суда по правам человека, постановления Верховного Суда Украины, постановление Пленума Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел

Drozdov Olexandr. Axiological approach to the revision of judicial decisions in criminal cases by the Supreme Court of Ukraine

The article analyzes the role and importance of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, jurisprudence in criminal cases of the Supreme Court of Ukraine and the Higher Court of Ukraine dedicated to the consideration of civil and criminal cases in the procedure for review of judicial decisions by the Supreme Court of Ukraine.

Key words: review of judgments by the Supreme Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, resolution of the Supreme Court of Ukraine, resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine specialized in civil and criminal cases